Тавізаўцы

Кожны дзень прыходзіць расьцьвітаць,
Каб пасьля памерці за гарамі.
Мы ня хочам радасьці вітаць,
Што чужымі дадзена рукамі.

Максім Лужанін

«Узвышша», «Маладняк», БелАПП, «Прабліск»... Знаёмыя назвы, за якімі стаяць людзі, творы й зь якімі ў кожнага, знаёмага зь літаратурай тых гадоў, зьвязана ўяўленьне пра гарачыя дыскусіі, суровыя абвінавачваньні, бескампрамісную літаратурную барацьбу. І здаецца часам, што дзейнасьцю афіцыйных літаратурных аб'яднаньняў вычэрпвалася рэалізацыя тагачасных пісьменьнікаў. Якія пачуцьці — акрамя «бурапеннага»? Ці былі іншыя памкненьні, як «у рожкі са старымі»? Вось з выключнаю цеплынёй згадваецца сяброўства ў Беларускім Пэдагагічным Тэхнікуме, сьпіс гадаванцаў якога можна параўноўваць са сьпісам сяброў Саюзу Пісьменьнікаў. Як і з мартыралёгам. Што было яшчэ?..

У прыватных архівах беларускіх пісьменьнікаў у ЗША часта можна сустрэць нечаканыя зьвесткі й факты пра мінулае, даваеннае жыцьцё ў Менску. Яны выводзяць за рамкі

прывычных, традыцыйных уяўленьняў і ўводзяць у скрытае ад зьнешняга зроку нутраное жыцьцё пісьменьнікаў.[146]

[146]Зь лістоў Ю. Віцьбіча да Ант. Адамовіча:

«Нарыс пра Эдуарда Самуйлёнка я распачаў і, магчыма, неўзабаве скончу. На мой асабісты пагляд, гэты выдатны пісьменьнік стаўся ахвярай бальшавізму, які перакруціў яго як пісьменьніка і забіў як чалавека. З гэтым паглядам супадае загаловак — «Спадманулі русальчыны сьцежкі». Бязумоўна, на пагляд таго артадокса, што, поркаючыся ў Нью-Ёркскай Публічнай Бібліятэцы, шукае ў пісьменьнікаў колішніх блохаў, Э. Самуйлёнак на 120% савецкі пісьменьнік, аб чым сьведчыць ягоная афіцыйная творчасьць і ордэн. Нажаль, такі артадокс не разумее, што простая лінія ў жыцьці — ад калыскі да труны — уласьцівая толькі сьвятым і недарэкам. Аднак, калі няма геамэтрычнае простае, затое існуе адзіны напрамак з тымі ці іншымі тымчасовымі зрывамі... Мне здаецца, што ні адзін добрасумленны крытык не пачне абагульніваць творчасьць ці жыцьцё таго ці іншага пісьменьніка на падставе вылучна ягоных зрываў. Хочацца прывесьці адзін прыклад, што сьведчыць аб тым, як камечыла савецкая рэчаіснасьць душы «інжынэраў чалавецкіх душаў».

Міхась Багун меў заўсёды напагатове 5—6 вершаў «На сьмерць правадыра». Калі хто-небудзь зь іх здыхаў, дык ён, падставіўшы адпаведнае імя, як хутчэй бег са свае Даўгабродзкае ў «Зьвязду» ці «Чырвоную зьмену». Аднойчы, калі памёр Дзяржынскі, пабег ён з прачулым вершам у «Зьвязду». Прыбег, аж засопся, а зь яе выходзіць Тодар Кляшторны і ўсьміхаецца: «Дарма, братка. І тут, і ў «Чырвонай зьмене», і ў «Работніцы і сялянцы», і ў «Піянэры Беларусі» ідзе маё». Хто ў стане кінуць камянём у гэтых двух, што сталіся ахвярамі бальшавізму?» *(21.11.54)*

«Заўчора даведаўся пра сьмерць Андрэя Александровіча. На разе спрабую прыгадаць яго чым-небудзь добрым і... ня ў стане. І справа тут палягае не ў асабістым, не ў ягоным сталым цкаваньні мяне (ягоны-ж подпіс першы пад артыкулам у «ЛіМе» «Нашы абвінавачваньні Віцьбічу»). Між іншым, характэрна, што не пісьменьнікі-гэбраі, а жонка А. Александровіча заўважыла «герэтычнасьць» назову «Лшона Габоа Бійрушалайм». Перадусім згадваецца подлы вершаваны данос «Цені на сонцы», што цалкам супадаў з невершаванай жыцьцёвай

Так, у багатым ліставаньні Ю. Віцьбіча неяк напаткалася назва невядомага мне літаратурнага аб'яднаньня ТАВІЗ.[147] Абрэвіятура расшыфроўвалася ў лісьце да Ант. Адамовіча, які ў той час працаваў над кнігай пра беларускую літаратуру. ТАВІЗ — Таварыства Аматараў Выпіць І Закусіць (вынайшаў назву Міхась Багун). У назьве выразна адчуваецца немалая доза адкрытага эпатажу, насьмешкі над заарганізаванасьцю тагачаснага літаратурнага жыцьця. Да таго ж не было сумненьня, што ўсякія афіцыйныя й неафіцыйныя ахоўнікі чысьціні ідэалягічных радоў успрымуць аб'яднаньне з такой назвай як зборышча алькаголікаў.

Дык чым жа быў ТАВІЗ? Па сьведчаньні Віцьбіча, гэта была спроба аб'яднаць беларускую багему, стварыць пэўную апазыцыю «пісьменьніцкаму калгасу»:

«Беларуская багема, бадай, нічым не адрозьнівалася ад багемаў іншых нацыянальнасьцяў. Яна зьяўлялася пратэстам супраць існуючага «Пракрустава ложа». На паседжаньнях багемы без старшыні і сакратара за кухлем ці кілішкам чыталіся творы, якія пісалі для сябе, а не для друку. Тут кожны адчуваў сябе самім сабой, тут скідваліся тыя «маскі», пра якія прыгадваў Язэп Пушча».

У ТАВІЗ у розныя часы ўваходзілі Тодар Кляшторны, Уладзімер Хадыка, Васіль Каваль, Алесь Дудар, Міхась Багун, Валеры Маракоў, Эдуард Самуйлёнак, Сяргей Дарожны ды іншыя. Атмасфэра ТАВІЗу была, верагодна, незабыўнаю, бо й

практыкай — Александровіч добра ведаў, як адчыняюцца дзьверы ў ГПУ, і не адзін пісьменьнік загінуў дзякуючы яму. «Эх, Андрюша, Вырвиглаз. Налетай, рабочий класс», — так трапна ахарактарызаваў яго незабытны Ўладзімер Хадыка.

Таму, калі дайшла чарга да Александровіча, дык, наколькі я чуў, ніхто ў душы не спачуваў яму з гэтае прычыны. У часе допытаў яму зламалі два рабры, але й на Ігарцы ён заўсёды выхваляў «вялікага» і «мудрага» Сталіна (успамін Тодара Лебяды), чым узброіў супраць сябе большасьць з паняволеных...» *(1963 г.)*

Арыгіналы лістоў перахоўваюцца ў архіве БІНІМу.

[147] Лісты Ю. Віцьбіча зьмешчаныя ў: Архіўная кніга / БІНІМ. НЁ., 1996.

праз гады паўставала як жывая; да яе апэляваў і знаходзіў у ёй аргумэнты для літаратурных дыскусіяў ужо немалады Віцьбіч:

«І нечакана мне згадваецца Менск, ТАВІЗаўскія часы, шашлычная на Камсамольскай, Тодар Кляшторны і Міхась Багун. Вельмі таленавіты паэта з Божае ласкі, мой асабісты сябра Тодар Кляшторны вырашыў адзначыць у шашлычнай выйсьце ў сьвет свайго, нажаль, халтурнага зборніку вершаў з гучным назовам «Праз шторм на штурм», на які Міхась Багун адгукнуўся артыкулам «З дарогі, крот і кракадзіл». Ці хіба гэты артыкул зьяўляўся толькі і вылучна памыямі? Як цяпер бачу ды чую, што Тодар Кляшторны (у маёй прысутнасьці) моцна пацiснуў руку Міхасю Багуну і сказаў:

— А ты меў рацыю, Міхась».[148]

«Зьбіраліся звычайна або ў каго-небудзь на кватэры (пераважна ў Багуна), або ў 2-ой гасьцініцы, калі я прыязджаў зь Віцебску, або ў шашлычнай на вуліцы Камсамольскай, або ў маленькай піўнушцы — уніз па вуліцы Савецкай, або (у крайнім выпадку) у сутарэньні Дома Пісьменьніка, дзе меўся пэўны час рэстаран. У сувязі з апошнім меў няпрыемнасьць: у адказ на заўвагу Эдуарда Самуйлёнка — «паграбок Аўэрбаха» — заўважыў: «А можа паграбок Авербаха?»[149] У той-жа дзень меў афіцыйную сустрэчу з Андрэем Александровічам, які даводзіў мне геніяльнасьць Леапольда Авербаха».

Як і чакалася, афіцыйныя напады на ТАВІЗ ішлі «па лініі» абвінавачваньняў у «злоўжываньні алькаголем». За ўдзел у ТАВІЗе Тодар Кляшторны нават ня быў прыняты ў сябры Саюзу Савецкіх Пісьменьнікаў Беларусі, а толькі ў кандыдаты. Менавіта нефармальнасьць ТАВІЗу выклікала асаблівую насьцярожанасьць і незадаволенасьць уладаў. У той час, калі ўлады дабіваліся

[148]Зь ліста Ю. Віцьбіча да Ўл. Сядуры // Летапіс жыцьця беларускай эміграцыі. 19. 1984. Чэрвень. С. 5.

[149]Сутнасьць насьмешкі лёгка зразумець, калі прыгадаць, што адна зь дзеяў «Фаўста» Гётэ адбываецца ў піўніцы Аўэрбаха ў Ляйпцыгу, а Леапольд Авербах быў галоўным ідэолягам БелАППу, начотнікам з вузкасэктанцкімі паглядамі, ахоўнікам «пралетарскай чысьціні» літаратуры.

кантролю над кожным крокам пісьменьніка, існавала нейкае быццам бы штукарскае, непадкантрольнае аб'яднаньне. Ужо тое, што тут чыталіся творы, якія й не былі разьлічаныя на афіцыйны друк (такія творы заўсёды выклікалі падазронасьць уладаў, хаця «самвыдату» ў тыя гады яшчэ не было), рабіла ТАВІЗ «несавецкім». На тавізаўцаў сыпаліся ўдар за ўдарам. Зразумела, што ўдзел у ТАВІЗе быў толькі адной з прычын нападкаў. Але характэрна, што ледзь ня ў самым пачатку існаваньня Таварыства Андрэй Александровіч у адным са сваіх разгромных артыкулаў у газэце «Зьвязда» навешваў тавізаўцам такія палітычныя цэтлікі: «Уладзімер Хадыка — прадстаўнік кулацтва, Юлі Таўбін — старое, несавецкае інтэлігенцыі, Юрка Віцьбіч — дваранства». То быў толькі пачатак. Чым усё скончылася, сёньня добра вядома. ТАВІЗ, праўда, праіснаваў да самага пачатку вайны, хоць некаторыя тавізаўцы скончылі свае жыцьцёвыя шляхі значна раней. І калі згадваеш іх, задумваесься, чаму іхныя горкія, зламаныя лёсы вядомыя нам болей за іхную паэзію.

Тры тавізаўцы, тры лёсы, адна — Паэзія.

Народжаны ў 1909 г. пад Менскам, Валеры Маракоў быў адным з самых таленавітых паэтаў канца 20-х — першай паловы 30-х гадоў. Ён хутка ўзыходзіў: зборнікі «Пялёсткі» (1926), «На Залатым Пакосе» (1927), «Мая паэма» (1929), «Вяршыні жаданьняў» (1930), іншыя. Беларускі Пэдагагічны Тэхнікум імя Ўсевалада Ігнатоўскага, дзе з 1927 да 1930 г. вучыўся В. Маракоў, спрыяў фармаваньню яго і як паэта, і як беларуса. Дарэчы, тут, у літаратурным гуртку пры тэхнікуме, ён рэдагаваў часапіс «Крыніцы».

Моладзь любіла вершы Маракова. Яе чамусьці вабілі ягоны пэсымізм, непрыхаваны сум. Магчыма, настрой паэзіі адпавядаў настроям чытачоў? Гэта была паэзія каханьня, надзей і расчараваньняў, паэзія адыходу ад грамадзкага й афіцыёзу ў сьвет хараства, у сьвет чалавечнасьці.

Паэтызацыя суму, рамантызацыя прыроды зьліваліся ў паэта з думкамі пра родную Беларусь:

У казках, і ў песьнях, і ў думах,
у шуме і звоне дарог

сэрца, сагрэтае сумам,
роднаму краю зьбярог.

Прырода для Маракова была схованкай ад рэчаіснасьці, лекамі й апраўданьнем свайго паэтычнага шляху. Ягоныя малюнкі прыроды былі поўныя сардэчнага агню й натхненьня:

Ліпнёвы вечар дагараў
Ў абдымках ласкавых і кволых.
І танкагубы вецер граў
Над дальлю ніў,
Палёў і сёлаў
Такою дзіўнаю гаворкай,
Такою дзіўнаю красой,
Як гэта даль,
Як гэта зорка
Над гэтай буйнай паласой.
Хтось кінуў ружы на закаце
Жывой і сонечнай рукой,
І нібы казачная маці,
Ноч навявала ім пакой.
Ў адзеньні змроку, забыцьця
І сну,
Бяссоньня і трывог
Сюды прыходзіў зь небыцьця,
Хто пакахаць, хто верыць мог.

Трагічная гісторыя Беларусі таксама была крыніцай суму й безнадзейнасьці:

Руйнуй мінулых дзён галгофу,
Дзе сэрца краю Мураўёў
На жах,
На крыўду ўсёй Эўропы
Мячом Расіі пракалоў.
Пракляцьце, кат, табе — і злодзей.
Цябе пракляў
Мой родны край.
Такім, як ты, сказаў ён:

— Годзе,
Даволі сэрца надрываць!
Так я стаяў,
Так марыў у нівах
Маіх пратораў залатых.
І ў глыбіні душы шчасьлівай
Зьнікаў туман, праходзіў дым.

Усё больш змушаны пісаць «па-маладнякоўску» пра апрыкрае будаўніцтва, пра зьнелюбелыя «посьпехі», Маракоў траціў талент. Ягоныя творы помсьцілі сваёй нежыцьцёвасьцю самому аўтару, які губляў сябе, сваю апрычонасьць. Расчараваньне паэта выявілася ў вершы 1931 г. «М. Лынькову», дзе паэт гаварыў пра боль, пра «даўнія раны ў душы»:

Але, зьнікаючы ў туман,
мы з кажным годам ўсё нэрвовей
ў душы сьмяемся з даўніх ран
і спатыкаем сотні новых.
Сябе ня ўмеем зьберагчы,
і зьберагчы ня ўмелі нас.

Не зьберaглі Маракова, на’т і ня думалі. У 1936 г. падчас масавых лістападаўскіх арыштаў ён быў схоплены й сасланы на катаргу, дзе й загінуў.

Народжаны ў 1909 г., Зьмітрок Астапенка набывае асьвету ды становіцца нацыянальна сьведамым у Пэдагагічным Тэхнікуме ў Мсьціславе, пазьней у Менску. Ён рана адчуў сваё прызваньне і як паэт, і як празаік. Ягоныя зборнікі «Краіне» (1931) і «На ўсход сонца» (1931) сьведчаць аб ім як рамантыку, што шукаў у кожнай праяве жыцьця адзнакаў адметнай прыгажосьці. Выхад з будзённай шэрасьці жыцьця навакольнага? Хіба так, бо бадай на ўсіх вершах Астапенкі ляжыць пячатка эстэтычнай апалітычнасьці, што перасьледавалася ў Савецкай Беларусі:

Узорныя ліштвы на доме,
На ліштвах рукою гарэзнай
Якісьці мастак невядомы

Цудоўных фігур навырэзваў.
А там, у акне за фіранкай,
Дзяўчына глядзіць і сьмяецца,
І штосьці таўчэ без прыстанку
Ў бліскучай мядзянай мажджэрцы.
Ударыць, і ўдар мэталёвы,
Як музыка, чуцен адгэтуль,
І песень вясёлыя словы
Раджаюцца ў сэрцы паэта.

Калі ціск савеччыны рабіўся асабліва нясьцерпны, паэт шукаў выйсьця пачуцьцям у гістарычнай тэматыцы, пісаў такія творы, як «Сьлед Херсонісіта», або ў спробах вырвацца з самоты сядаў на ўяўны цягнік рамантычнага вандраваньня (верш «У вагоне»):

Я еду далёка, далёка, стары!
Ў далёкія далі, другія краі...
Цягнік прамінае — сьпяшыць на начлег.
Яшчэ не закончаны ночны прабег...
Ягоная справа — вязі і гані!..
Мне сумна ў вагоннай сядзець цішыні.

Цягнік Зьмітрака Астапенкі не пасьпеў скончыць свой прабег: са старонак «Маладняка» (1932, №5—6) крытыка ў асобе Паўлоўскага параіла паэту сысьці зь цягніка, каб не сумаваць, і аддаць сябе стваральнай працы на карысьць сацыялізму.

Тады паэт распачаў раман «Вызваленьне сіл», які нават пасьпеў зьявіцца ў двух нумарох «Маладняку». Гэта меўся быць твор пра вызваленьне атамнай энэргіі, дзе аўтар рабіў спробу ўявіць будучыню. Герой рамана Якуб Майсіеня хавае сваё вынаходзтва — атамны апарат Атамір — у адным з касьцёлаў Заходняй Беларусі. Пра вынаходзтва становіцца вядома ў Нямеччыне і СССР. Вынаходнік мусіць перахоўваць сваю машыну на тэрыторыі Беларусі й Заходняй Эўропы. Раман пачынаўся захапляльнымі сцэнамі ў зьвярынцы:

«Дужы агніста-рыжы арангутанг біў сябе ў грудзі. Ад гэтых удараў плыло гулкае рэха і заціхала ў змроку. Здавалася, нехта б’е

ў вялізны тугі бубен, і гул бубна плыве здалёк праз густы лес, трывожны і ўзбуджаны».

І раман сьведчыў пра спробы пісьменьніка ўцячы ад рэчаіснасьці. Але ўцячы не ўдалося. У 1933 г. Зьмітрака Астапенку саслалі на тры гады ў Сібір. Неўзабаве пасьля вяртаньня ў лістападзе 1936-га яго зноў арыштавалі й асудзілі на 10 год зьняволеньня. Падчас вайны паэт трапіў у штрафны батальён. Потым — палон, ён едзе на Захад і па дарозе, у Славаччыне, гіне, па некаторых зьвестках, ад рук СМЕРШу.

Юлі Таўбін, як і Зьмітрок Астапенка, належаў да «мсьціслаўскай плеяды». Ён вылучаўся сярод паэтаў таго часу высокай культурай творчасьці, веданьнем клясычнай літаратуры, арыгінальнасьцю думкі. Яго можна назваць прадаўжальнікам «багдановічаўскай лініі». Да таго ж ён выдатна валодаў паэтычным пісьмом, моваю, якая пад яго пяром станавілася гнуткаю, плястычнаю. Сапраўдным майстрам ён заявіў сябе ў цыкле «Лірычнае хваляваньне» — прыхаваным пратэсьце супраць спробаў падначаліць творчасьць вымаганьням утылітарнай ідэалёгіі. Ягонае лірычнае хваляваньне свабоднае ад усіх заданьняў, неўласьцівых чыстай паэзіі:

Так вецер прыходзіць лірычнаю зданьню,
Баладным героем — сьпявакам старым.
Лірычнае хваляваньне
Праходзіць, як вецер, па сэрцы маім.
Ўрачыстыя оды скандуючы, вербы
Схіляюцца каля варот
І шэпчуць: «Пішы без хлусьлівых гіпэрбал,
Пішы без узвышаных троп.
Паперу на зэдлік… Пяро на канапе…
Душа разагрэта вячэрнім агнём…
Трамвай праляцеў, як двухстопны анапэст,
І іскры дрыжаць за акном.
Я зь вершам праходжу жыцьцёвыя тракты,
Я зь вершам і ў крозах, і ў сьне…
Харэі, і ямбы, і пруткія дактылі
Заўсёды на варце ў мяне.

Мы пойдзем супольна і будзем змагацца,
Супольна зьбіваючы кожны рыф —
І стромкія сьцены алітэрацый,
І ўзгоркі клясычных рыфм.
Так вечар прыходзіць, так сунецца раньне,
Змываючы з Захаду грым, —
Лірычнае хваляваньне
Заўсёды, як вецер, на сэрцы маім.

Сутыкнуўшыся з моракам савецкай рэчаіснасьці, паэт міжвольна стаў адштурхоўвацца ад назойлівых вымогаў служэньня прапагандовым мэтам. Ён гарэў сапраўдным агнём творчага чыну, і ягонае натхненьне вяло яго на шляхі, па якіх хадзілі вялікія майстры мінулага. У працэсе творчага акту паэт як бы непасрэдна спатыкаўся са сваімі мэнтарамі і ўступаў зь імі ў плённую творчую дыскусыю:

І вось ты завесіў на вокнах фіранкі
і круціш нэрвова аловак, асадак.
Ажылі партрэты ў абсечаных рамках,
і здані рамантыкаў ходзяць плеядай.
Ўстае барадаты, ўскудлачаны Гейнэ,
і кволым юнацтвам чаруе Наваліс,
і поўны нэрвовасьці незвычайнай
ты ходзіш хістальнікам. Песьня ж, як хваля…

Такі творчы мэтад карэнным чынам пярэчыў закліку ўрадавых і партыйных чыноў аддаць сябе ў якасьці слоўнае зброі савецкай дзяржаве. Вольнае слова Таўбіна ўвайшло ў канфлікт з афіцыйнай ідэалягічнай лініяй. Ягонае «лірычнае хваляваньне» было варожае афіцыйнаму разуменьню грамадзянскасьці:

Па-здрадніцку схопіць, адцягне, адлучыць —
забудзеш пра сход і паседжаньне ў клюбе.
Яно цябе смокча, яно цябе мучыць,
а ты яго церпіш, і песьціш, і любіш…
Ў цемры летняе ночы
многа душ жывых…
Я шукаю уначы

позіркаў жывых...

Па сутнасьці, Юлі Таўбін, як і Валеры Маракоў, і Зьмітрок Астапенка, ня быў змагаром з саветамі. Ён быў паэтам, які ня мог здрадзіць Паэзіі. І была Дзяржава, якой не патрэбны былі ні сапраўдная паэзія, ні сапраўдныя паэты.

Натуральна, дзяржава перамагла. Першы прысуд паэту: два гады Цюмені. У 1936 г. — паўторная высылка. У дарозе ён памірае.

Калі думаеш пра творчыя набыткі й трагічны лёс паэтаў Усходняй Беларусі, прыгадваюцца радкі Міхася Машары — паэта з Заходняе Беларусі:

Ня маеце права кідаць нам ў вочы,
што мы непатрэбна блудзілі гады...